

Η ταυτότητα του αφηγητή, η ιστορική ετυμολογία

και ο καβαφικός «Δημάρατος»

Κατερίνα Κωστίου

Γραμμένο τον Αύγουστο του 1904, ξανά επεξεργασμένο τον Νοέμβριο του 1911, και δημοσιευμένο τον Σεπτέμβριο του 1921, το ποίημα «Ο Δημάρατος» αποτελεί κορυφαίο δείγμα της ιδιότυπης καβαφικής ειρωνείας και, κατά κοινή παραδοχή, ένα από τα καβαφικά αριστουργήματα.¹ Η δεκαεπτάχρονη διαδρομή του, ώσπου να δει το φως της δημοσιότητας δείχνει, με σχετική ασφάλεια, ότι απασχόλησε πολύ τον δημιουργό του.

Το ποίημα συνιστά το ψυχολογικό πορτρέτο του Δημαράτου, ο οποίος βασίλευσε στην Σπάρτη από το 510 έως το 491 π.Χ. και συναριθμείται στους διάσημους αυτόμολους της Ιστορίας. Θυμίζω ότι ο Δημάρατος εξέπεσε του θρόνου έπειτα από συνωμοσία του συμβασιλιά του Κλεομένη του Α΄ και του διαδόχου του στο θρόνο Λεωτυχίδη, οι οποίοι δωροδότησαν το Μαντείο των Δελφών για να κατηγορήσουν τον Δημάρατο ότι δεν ήταν γνήσιος βασιλικός απόγονος. Ο Δημάρατος αποφάσισε να αποτραβηχτεί και να ιδιωτεύσει, αλλά, όταν ο Λεωτυχίδης τον πρόσβαλε δημοσίως, κατέφυγε στην αυλή του βασιλιά Δαρείου και έπειτα του Ξέρξη, με στόχο την ανάκτηση του θρόνου της Σπάρτης και την τιμωρία των συνωμοτών.²

Η παρουσίαση αυτού του πορτρέτου γίνεται εν είδει ρητορικού γυμνάσματος –από τα πιο σημαντικά είδη της σοφιστικής— το οποίο προτείνει ο Σύρος νεοπλατωνικός φιλόσοφος Πορφύριος σε έναν μαθητή του για άσκηση. Το ρητορικό γύμνασμα του ανώνυμου νεαρού σοφιστή συντίθεται πριν από το 305 μ.Χ., χρονιά θανάτου του

---

¹ «Τέλειο δείγμα της καβαφικής ειρωνείας, ειρωνείας εντελώς δικής του, που δεν μοιάζει με την ειρωνεία κανενός άλλου» θεωρεί ο Βρισημιτζάκης το ποίημα αυτό «που την αξία του και οι εχθροί ακόμη του Καβάφη, ακόμη και οι πιο πείσμονες, αναγνωρίζουν και το καταλογίζουν μέσα στα αριστουργήματά του». Γ. Βρισημιτζάκης, *Το έργο του Κ. Π. Καβάφη*, Πρόλογος και Φιλολογική Επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη, Αθήνα, «Ίκαρος», 35.

² William Smith, LL.P. (ed.), *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, vol. I, Boston, Little Brown and Company, 1870, 958-959. Βλ. και: Ηροδότου, *Ιστορίαι*, 7, 101-105· Πανσανίας, III, 4.

Πορφυρίου. Το θέμα του ποιήματος μεταφέρει το χρόνο της ιστορίας οκτώ αιώνες πριν, στις αρχές του 480 π.Χ.

Ασφαλώς, η επιλογή της συγκεκριμένης μορφής του ποιήματος είναι απόρροια της βαθιάς και διαχρονικής συνάφειας της καβαφικής σκέψης με τη δεύτερη σοφιστική, η οποία έχει μελετηθεί συστηματικά.³ Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η αναθεωρητική δύναμη της δεύτερης σοφιστικής αποτελεί ίσως το καταλληλότερο εργαλείο στα χέρια ενός κατεξοχήν ειρωνικού ποιητή ώστε, παίρνοντας απόσταση από μια ιστορική ετυμηγορία, όχι μόνο να προτείνει έναν σύγχρονο τρόπο ανάγνωσης του παρελθόντος αλλά και να δείξει τη σχετικότητα της (ιστορικής) αλήθειας.⁴

Επιλέγοντας τη μορφή ενός ρητορικού γυμνάσματος του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα, με θέμα προερχόμενο από τον 5^ο π.Χ. αιώνα, ο Καβάφης εξασφαλίζει την απαραίτητη απόσταση, προϋπόθεση της αμεροληψίας και της αντικειμενικότητας, που απαιτεί η αναζήτηση της αλήθειας ιδίως σε ζητήματα ηθικής αποκατάστασης.⁵ Δημιουργούνται έτσι διαφορετικά χρονικά επίπεδα και η υπόρρητη υπόθεση ότι ο τρόπος με τον οποίον προσλάμβαναν την αυτομολία του Δημαράτου μετά 800 χρόνια μπορεί να είναι ίδιος και 2.500 χρόνια αργότερα, δηλαδή και το 1904 που γράφεται το ποίημα ή το 1921 που πρωτοδημοσιεύεται και κατά τον οποιονδήποτε χρόνο της ανάγνωσής του στο μέλλον. Θα μπορούσε κανείς να αντιτάξει ότι η αναζήτηση της αλήθειας αποτελεί αναγκαία ποιότητα του ιστορικού και του βιογράφου και όχι του ρήτορα ο οποίος θέλει περισσότερο να ξαφνιάσει πραγματευόμενος πρωτότυπα ένα γνωστό θέμα παρά να βρει την ιστορική αλήθεια. Ωστόσο, η επιλογή ενός αφηγηματικού προσωπείου με σύνθετη ταυτότητα, με θητεία στη ρητορική αλλά με προσανατολισμό κυρίως στη φιλοσοφία, άρα μια ταυτότητα φτιαγμένη

---

³ Γιάννης Δάλλας, *Ο Καβάφης και η δεύτερη Σοφιστική*, Αθήνα, «Στιγμή», 1984. Για τη σοφιστική κίνηση βλ. G. B. Kerferd, *Η Σοφιστική Κίνηση*, μτφρ. Παναγιώτης Φαναράς, Αθήνα, Ινστιτούτο του βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα, 1999 (α΄ έκδ. στα αγγλικά: 1981). Για τη δεύτερη σοφιστική, βλ. Μενέλαος Χριστόπουλος, *Η Δεύτερη Σοφιστική*, Αθήνα, Παπαδήμας, 2002.

⁴ Θυμίζω τους προβληματισμούς του Καβάφη για την αλήθεια, το ψεύδος, τη μερική ισχύ αξιωματικών κρίσεων κ.ο.κ., που, διατυπωμένοι αφοριστικά, περιλαμβάνονται στα *Πεζά* του ή στα *Σημειώματα Ποιητικής και Ηθικής*. (Βλ. και Δάλλας, ό. π., 223-224).

⁵ Όπως παρατηρεί ο Γ. Π. Σαββίδης, «τη χρονική αυτή απόσταση ο Καβάφης στα ποιήματα της ωριμότητάς του, την χρησιμοποιεί συχνά, ως μέσο αντικειμενικότερης προοπτικής των ιστορικών γεγονότων—ως θάλαμο αποπίεσεως, αν θέλετε, από την ατμόσφαιρα του παρελθόντος, και ως προετοιμασία του εκάστοτε σημερινού αναγνώστη για την προσαρμογή του ποιήματος σε σύγχρονα, ανάλογα δεδομένα» (*Μικρά καβαφικά*, Α΄, Αθήνα, Ερμής, 1985, 343).

στα ανθρώπινα μέτρα (εφόσον, όπως ελπίζω να φανεί, η πλάστιγγα γέρνει προς το μέρος της φιλοσοφίας), που σημαίνει επιδεικτική στην αναθεώρηση και ανοικτή σε νέες ερμηνείες, δείχνει ότι ο στόχος είναι η επανεξέταση ενός δεδομένου λόγου και αποκαλύπτει για άλλη μια φορά την εξαιρετική δεξιοτεχνία του Καβάφη στην κατασκευή προσωπείων.

Η ανάπτυξη του ποιήματος, που αποτυπώνει την περίπλοκη ψυχολογική κατάσταση του Δημαράτου παραμονές της μάχης των Θερμοπυλών και της ναυμαχίας της Σαλαμίνας, ακολουθεί πιστά τρία από τα τέσσερα μέρη της ρητορικής δομής: «προοίμιον» (στ. 1-4), «διήγησις» (=υπόθεση/ανάπτυξη) (5-25) και «πίστις» (=απόδειξη) (26-34).⁶ Αυτό που λείπει, δηλαδή, είναι ο «επίλογος», ενδεχομένως επειδή πρόκειται για προσχέδιο και όχι για τελική ρητορική μορφή. Τις ψυχολογικές μεταπτώσεις του πρωταγωνιστή περιέγραψε πρώτος αναλυτικά ο Μ. Σπιέρος στο καβαφικό αφιέρωμα του περιοδικού *Κύκλος*, ήδη το Νοέμβριο του 1931, παρατηρώντας ότι «κανένας Έλληνας συγγραφέας –του πεζού ή του ποιητικού λόγου— δεν έχει σαν τον Καβάφη την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τα κρίσιμα στάδια ενός ψυχολογικού δράματος».⁷ Τη διφορούμενη φύση των αισθημάτων του ήρωα, αυτό το «σάστισμα» μεταξύ «χαράς» και «δυστυχίας», έχει περιγράψει με εμπειριστατωμένο τρόπο ο Ι. Α. Σαρεγιάννης, ήδη από το 1947, σε μελέτη του για το δράμα στην ποίηση του Καβάφη.⁸ Έκτοτε, όλες οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις του ποιήματος ουσιαστικά αναπαράγουν την πρόταση του Σαρεγιάννη.⁹ Άλλωστε, η μαρτυρία του ίδιου του ποιητή, σύμφωνα με τον Λεχωνίτη, σχετικά με το θέμα της προδοσίας του

---

⁶ George A. Kennedy, *Ιστορία της Κλασικής Ρητορικής, Αρχαίας, Ελληνικής και Ρωμαϊκής*, μτφρ. Νίκος Νικολούδης, επίβλεψη Ιωάννης Αναστασίου, Αθήνα, εκδ. Παπαδήμα, 2001, 53-54. και George Kennedy, *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton University Press, 1963, 11.

⁷ Μ. Σπιέρος, «Παρατηρήσεις πάνω στο καβαφικό έργο», Φωτοστατική ανατύπωση του αφιερώματος, Έκδοση Εταιρείας Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1983, 122.

⁸ Ι. Α. Σαρεγιάννη, *Σχόλια στον Καβάφη*, Πρόλογος Γ. Σεφέρη, Εισαγωγή Ζήσιμου Λορεντζάτου, Αθήνα, Ίκαρος, 1964, 68, 70-72. Ο Σαρεγιάννης θεωρεί ότι τα ποιήματα «Η Σατραπεία» (1910) και «Ο Δημάρατος» (1921), τα οποία αφορούν το θέμα της προδοσίας, γεννήθηκαν «για να φωτιστεί η έκφραση “πεποίθησή του” του ποιήματος «Che fecece ... il gran rifiuto» (1900), και επισημαίνει ότι αυτό που διαφοροποιεί το ποίημα «Ο Δημάρατος» είναι ότι το δράμα του ήρωα πηγάζει «όχι από τον χαρακτήρα του, αλλά από τις περιστάσεις, που τον σπρώχνουν σε μια θέση, όπου ποτέ εκείνος μόνος του δεν ήταν δυνατόν να πάγει». Από εδώ εξάλλου προκύπτει και η έντονη τραγικότητα της περίπτωσης του.

⁹ Βλ. Σόνια Ιλίνσκαγια, *Κ. Π. Καβάφης. Οι δρόμοι προς το ρεαλισμό στην ποίηση του 20ού αιώνα*. Αθήνα, Κέδρος, 1983, 247-249, όπου, επιπλέον, γίνεται αναφορά στην έντεχνη ρητορική του ποιήματος και επιτονίζεται η αιγιματική του φύση.

Δημαράτου δεν άφησε εξαρχής περιθώριο για παρερμηνείες: «Το ποίημα δεικνύει ότι ο Δημάρατος δεν είναι προδότης. Βαθείά στη συνείδησή του χαιρεί όταν μανθάνει ότι οι Έλληνες νικούν», διευκρινίζει ο Καβάφης.¹⁰ Για «σκοτεινή ψυχολογία [του Δημαράτου], στους τελευταίους εννέα στίχους» κάνει λόγο ο Τίμος Μαλάνος, επισημαίνοντας πως «η σκοτεινάδα αυτή ίσως να είναι, ως ένα σημείο, θελητή, αφού κατά βάθος, σκοτεινό και συγκεχυμένο ήταν κι αυτό που αισθανόταν εκείνην τη στιγμή ο Δημάρατος».¹¹

Η παραπάνω παρατήρηση περί σκοτεινότητας, αυτό το «τόσο πρωτότυπο βλου που χαρακτηρίζει» το ποίημα, σύμφωνα με την ευαίσθητη επισήμανση του Βρισιμιτζάκη,¹² είναι απόρροια της καβαφικής ειρωνείας, σμιλεμένης με τα πιο λεπτεπίλεπτα εργαλεία της ρητορικής, όπως ελπίζω να φανεί παρακάτω. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για διχασμό του πρωταγωνιστή ανάμεσα στα πραγματικά του αισθήματα και σ' αυτά που θα περίμενε κανείς από έναν προσβεβλημένο άνθρωπο και, συγχρόνως, απαξιωμένο βασιλιά. Στόχος της ανακοίνωσής μου είναι να δείξω με ποιον τρόπο η καβαφική ποιητική της ωριμότητας ενέχει στα συστατικά της μια ασφαλή ερμηνευτική πρόταση. Εκκινώντας από ένα σημαντικό και κρίσιμο στοιχείο της ποιητικής αυτής, την ταυτότητα του αφηγηματικού προσωπείου, θα προσπαθήσω να δείξω πώς η επιλογή του θέτει εξαρχής τους όρους προσέγγισης του θέματος, γεγονός που επιβεβαιώνεται στη συνέχεια από τη ρητορική του.

Δεξιοτέχνης στην κατασκευή προσωπείων, αφηγηματικών και δραματικών, ο Καβάφης έχει να παρουσιάσει ιδιαίτερα πλούσια και ευρηματική πινακοθήκη αφηγητών, οι οποίοι, επώνυμοι ή ανώνυμοι, άλλοτε στοχαστικοί ή αμφίθυμοι, άλλοτε παραπλανητικοί ή με προδιαγεγραμμένη ιστορική ταυτότητα, παίζουν κρίσιμο ρόλο στην ερμηνεία των ποιημάτων.¹³ Η ταυτότητα των αφηγητών αυτών συνιστά έναν ασφαλή ερμηνευτικό οδοδείκτη στο ολισθηρό έδαφος της καβαφικής ανθρωπογεωγραφίας. Το ερώτημα το οποίο θέτει και στο οποίο επιχειρεί να δώσει μια πρώτη απάντηση η παρούσα ανακοίνωση είναι γιατί ο Καβάφης επιλέγει έναν μαθητή του Πορφυρίου για να σχολιάσει τη

¹⁰ Γ. Λεχωνίτη, *Καβαφικά αυτοσχόλια*, Με Εισαγωγικό Σημείωμα του Τίμου Μαλάνου, Αθήνα, Δ. Χάρβεϋ & Σία, 1977, 41 (α': 1942).

¹¹ Τίμου Μαλάνου, *Ο Καβάφης*, Αθήνα, Δίφρος, χ.χ. (τρίτη έκδοση συμπληρωμένη και οριστική), 351.

¹² Βρισιμιτζάκης, ό.π., 35.

¹³ Για τα καβαφικά προσωπεία βλ. Κατερίνα Κωστίου, «Ο Οροφέρνης, οι Λακεδαιμόνιοι και ο αμφίθυμος αφηγητής», *Ο λόγος της παρουσίας*, Αθήνα, Σοκόλης, 2005, σ. 143-152 και της ίδιας «Ο Μυρτιάς, ο Αιμιλιανός και ο στοχαστικός σχολιαστής», *Κονδυλοφόρος* 4 (2005) 109-128.

συμπεριφορά και τις σκέψεις του Δημαράτου και όχι, π.χ. έναν αναγνώστη του Ηροδότου ή έναν σύγχρονο του βιογράφο ή ιστορικό; Παρακάτω, θα εξετάσουμε την ταυτότητα του βασικού αφηγηματικού προσωπίου στο συγκεκριμένο ποίημα, του νέου σοφιστή, έτσι όπως διαμορφώνεται από τα συστατικά της στοιχεία, την ιστορική του καταγωγή και το ιδιόλεκτό του.

Προκαταρκτικά, αξίζει να σημειωθεί πως έναν χρόνο πριν συλλάβει και συνθέσει την πρώτη μορφή του ποιήματος που μας απασχολεί, ο Καβάφης γράφει στα αγγλικά ένα σημαντικό κείμενο ποιητικής, ένα θεωρητικό κείμενο περί συμβολής στην ποιητική σύνθεση της «εικασίας» (δηλαδή της φαντασίας σε αντίθεση προς την προσωπική εμπειρία) με τίτλο «Philosophical scrutiny», που σχετίζεται άμεσα με τον τρόπο σύνθεσης πολλών ποιημάτων του, ανάμεσα στα οποία και το υπό εξέταση: «Guess work is not to be avoided by any means in a whole-sale manner; but of course it must be used cautiously. Guess work indeed –when intelligently directed—loses much of its riskiness, if the user transforms it into a hypothetical experience. This is easier in the description of a battle, of a state of society, of a scenery. By the imagination (and by the help of incidents experienced and remotely or nearly connected) the user can transport himself into the midst of the circumstances and can thus create an experience. The same remark holds good –though it presents more difficulty—in matters of feeling.

»I should remark that all philosophers necessarily work largely on guess work—guess work illustrated and elaborated by careful thought and weighing of causes and effects, and by inference, I mean knowledge of other experience.

»Moreover the poet in writing of states of mind can also have the sort of experience furnished by his knowledge of himself and has therefore very reliable gauging of what he would feel were he placed in the imagined conditions».¹⁴

Στο προοίμιο του ποιήματος, ένας ανώνυμος αφηγητής, τακτικός ακροατής ως φαίνεται των μαθημάτων του Πορφύριου, μας πληροφορεί πως ένας νέος σοφιστής «εξέφρασε» σε μια πρώτη γραφή («σκοπεύοντας μετά ρητορικώς να το αναπτύξει») το θέμα, «ο Χαρακτήρ του Δημαράτου», που του έδωσε να πραγματευθεί ως άσκηση ρητορικής ο Πορφύριος σε μια προφορική συνομιλία μαζί του. Ο λόγος είναι αποστασιοποιημένος και «πληροφοριακός». Η παρένθετη πρόταση στον στίχο 4 («σκοπεύοντας, μετά, ρητορικώς να το αναπτύξει») αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο

---

¹⁴ «Philosophical scrutiny», Κ. Π. Καβάφης, *Τα πεζά (1882;-1931)*, Φιλολογική επιμέλεια Μιχάλης Πιερής, Αθήνα, Ίκαρος, 2003, 256-257.

συνέθεταν οι μαθητές ρητορικής τους λόγους τους, δίνοντας έμφαση στο πρώτο και στο δεύτερο στάδιο της σύνθεσης του γυμνάσματος: πρώτα «εὔρεσις» και μετά «τάξις» και «λέξις», δηλαδή πρώτα αναζήτηση της βασικής θέσης που θα υποστηρίξει ο ρήτορας στο λόγο του και ανάπτυξη με μια συγκεκριμένη σειρά των επιχειρημάτων και γλωσσική διατύπωσή τους.¹⁵ Σχολιάζοντας τον παρένθετο στίχο («σκοπεύοντας μετά ρητορικώς να το αναπτύξει») ο Γ. Βρισιμιτζάκης τον χαρακτηρίζει «τέλειο δείγμα της καβαφικής ειρωνείας», όπου «σαν να προκαλή ειρωνικά ο ποιητής, άλλους, να αναπτύξουν αυτό το ποίημα με τη ρητορική τους, να πάρουν αυτό το θέμα και να το εκμεταλλευτούν, να το απλώσουν, να το εκτείνουν στο τέλος απλούστατα με τες πρόσθετες γραμμές που θα του βάλουν [...]. Αφαιρέσετε ένα κόμμα από τον Δημάρατο», παρατηρεί, «προσθέσατε μίαν τελείαν, παύει να είναι αριστούργημα».¹⁶

Ασφαλώς, η παρατήρηση του Βρισιμιτζάκη δεν αποκλείει και μια άλλη λειτουργία του τέταρτου στίχου, η οποία σχετίζεται με τη διδασκαλία του Πορφυρίου. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο παρένθετος στίχος μετατοπίζει το κέντρο βάρους από την πειθώ στην ανθρωπογνωσία, υποβαθμίζοντας την «επιδεικτική» διάσταση του γυμνάσματος. Ιδίως με την επιβαλλόμενη από τη στίξη παύση, που απομονώνει και άρα προβάλλει τη λέξη «μετά», τα πρωτεία δίνονται εμφατικά στην εύρεση του ζητούμενου, σε σχέση με την καλλιτέπεια. Ενδεχομένως, η ταυτότητα του Πορφυρίου να σχετίζεται με τον παραπάνω στόχο: παρά την καλλιτέπεια και τη ρητορική δεινότητα των συγγραμμάτων του, ο Πορφύριος, μαθητής του Λογγίνου αρχικά, έμαθε γραμματική και ρητορική, για να τις εγκαταλείψει χάριν της φιλοσοφίας που διδάχθηκε στη Ρώμη από τον Πλωτίνο.¹⁷

Η ιδιαίτερη και μακρόχρονη σχέση του Καβάφη με τον Πορφύριο προκύπτει από το γεγονός ότι τον απασχόλησε από πολύ νωρίς, αφού τον Σεπτέμβριο του 1892, δηλαδή πέντε χρόνια πριν από την σύνθεση του δοκιμίου του «Ὀλίγαι σελίδες περὶ τῶν σοφιστῶν»¹⁸ έγραψε ποίημα με τίτλο «Πορφύριος», το οποίο δεν σώζεται, αλλά μαρτυρεί

---

¹⁵ Στη ρητορική ορολογία τα μέρη της ρητορικής είναι πέντε: *εὔρεσις* (σημαίνει να βρει ο ρήτορας τη βασική θέση που πρόκειται να υποστηρίξει στο λόγο του), *τάξις* (η σειρά των επιμέρους επιχειρημάτων), *λέξις* (η γλωσσική διατύπωση), *μνήμη* (η απομνημόνευση του λόγου) και *υπόκρισις* (η προφορική και δίχως χειρόγραφο απαγγελία του. Βλ. George Kennedy, *The Art of Persuasion in Greece*, ό. π., 10-12.

¹⁶ Βρισιμιτζάκης, ό.π., 54.

¹⁷ Ευνάπιος, *Βίοι σοφιστῶν και ρητόρων* III-IV 2 = 1T.Smith.

¹⁸ Δάλλας, ό.π., 20-30.

το πρώιμο ενδιαφέρον του για τον σοφιστή.¹⁹ Είναι προφανές ότι ο Καβάφης γνώριζε το κείμενο «Βίος Πορφυρίου» του Ευναπίου, αφού στη βιβλιοθήκη του βρίσκεται το βιβλίο *Βίοι Φιλοσόφων και Σοφιστῶν*, στην έκδοση Boissonade του 1878,²⁰ ενώ μνεία αυτού του έργου από τον ποιητή γίνεται το 1896 στο δοκίμιό του «Ἕλληνες λόγιοι ἐν Ρωμαϊκαῖς οἰκίαις», καθώς και σε ένα σχόλιό του για τον Γίββωνα.²¹ Ὅπως πολύ σωστά παρατηρεῖ η Diana Haas, «η πλευρά της προσωπικότητας του Πορφυρίου που ἤλκυε τον Καβάφη, παραμένει θέμα εικασίας». Οι λόγοι τους οποίους η μελετήτρια αναφέρει ως πιθανούς πόλους ἑλξης του Καβάφη προς τον Δημάρατο συνάδουν με την πνευματική συγκρότηση του Καβάφη: η ἐνδιάμεση θέση του Πορφυρίου ἀνάμεσα στον ὀρθολογισμό του Πλωτίνου και τους πειρασμούς των καινούργιων τάσεων των διαδόχων του προς τη θεουργία· ο ρόλος του ἐνάντια στον Χριστιανισμό· ἢ, ἀντίθετα, η κοινή με τους Χριστιανούς ροπή του προς τον μυστικισμό και τον ασκητισμό. Ὅπως εὐλόγα ἐπισημαίνει ἡ ἴδια, ἡ ἐνταξή του ποιήματος στο θεματικό κεφάλαιο «Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ» ἀποτελεῖ ἐνδειξη ὅτι το θέμα μάλλον ἀφορούσε τὴ σχέση μεταξύ Νεοπλατωνισμοῦ και Χριστιανισμοῦ. Το ενδιαφέρον εἶναι ὅτι, ἐνῶ ο Καβάφης σε σημείωμά του το 1906 ἔγραφε ὅτι αὐτό το ποίημα «would disgrace me now», παράλληλα, γράφει τὸ ποίημα που μας ἀπασχολεῖ, ὅπου κάνει ξανά τὴν ἐμφάνισή του ο Πορφύριος, μέσα σε ἕνα τελείως διαφορετικό πλαίσιο.²²

Ἀκολουθώντας τα ἴχνη τῆς καβαφικῆς διαδρομῆς στην περιοχή τῆς δεύτερης σοφιστικῆς, μπορεῖ κανεὶς να πιθανολογήσει ὅτι ὑπάρχει ἕνας λόγος που ἐνδεχομένως να φωτίζει τὴν ἐπιλογή ἐνός μαθητῆ του Πορφυρίου ἐκ μέρους του Καβάφη ὡς ἀφηγηματικὸ προσωπεῖο στο συγκεκριμένο ποίημα. Ο Πορφύριος, ὡς ρητοροδιδάσκαλος εἶχε ἀσχοληθεῖ, ἀνάμεσα σε ἄλλα, με τὸν τρόπο υπεράσπισης ἐνός κατηγορουμένου. Ἀπὸ τα εὐάριθμα ἀποσπάσματα που σώζονται ἀπὸ τα περί ρητορικῆς ἔργα του Πορφυρίου²³ θα σταθῶ σε ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο του «Συναγωγὴ τῶν

¹⁹ Diana Haas, «“Αἱ Ἀρχαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ”»: ἕνα θεματικό κεφάλαιο του Καβάφη», *Χάρτης*, ἀφιέρωμα στον Κ. Π. Καβάφη, 5-6 (Ἀπρίλιος 1983), 594-595.

²⁰ Haas, ὁ.π., 594. Βλ. και *Η βιβλιοθήκη Κ. Π. Καβάφη*, καταγραφή και ἐπιμέλεια Μιχαῖλα Καραμπίνη-Ἰατροῦ, Ἀρχεῖο Καβάφη, Ἐρμῆς 2003, 51-52.

²¹ Haas, ὁ.π., 594.

²² Haas, ὁ.π. 594, 595.

²³ Ο πολυγραφότατος Πορφύριος ἔγραψε, ἀνάμεσα σε ἄλλα, τρία βιβλία περί ρητορικῆς, ἀπὸ τα οποία σώζονται ἐλάχιστα ἀποσπάσματα (Βλ. Andrew Smith (ed.), *Porphyrus philosophi fragmenta*, Stuttgartiae & Lipsiae: Teubner 1993, 487-489): α) «Εἰς τὴν Μινουκιανὸν Τέχνην» (Σούδα ε.λ. Πορφύριος, Ν, 178, 29=2Τ Smith. Για τὸν ρητοροδιδάσκαλο Μινουκιανὸ βλ. <http://www.uni-koeln.de/phil->

ρητορικῶν ζητημάτων», το οποίο συνοψίζει τη στάση του Πορφύριου σε θέματα ενοχής και μπορεί να σχετιστεί με τη στάση του Καβάφη απέναντι στον Δημάρατο. «Τρία εἰσὶν τὰ γενικώτατα ζητήματα» γράφει ο Πορφύριος· «εἰ ἔστιν, τί ἔστιν, ὁποῖόν τι ἔστιν. Καὶ τὸ μὲν εἰ ἔστιν ἐν τῷ στοχασμῷ, τὸ δὲ τί ἔστιν ἐν τῷ ὄρω, τὸ δὲ ὁποῖόν τι ἔστιν ἐν ταῖς ἄλλαις».²⁴ Ἡ οργάνωση τῆς θεωρίας «τῶν στάσεων» στο παραπάνω τριαδικό σχῆμα εἶναι βέβαια παραδοσιακή, ἀλλὰ, ὁ Πορφύριος, διαφοροποιώντας τὴν στάση του ἀπὸ τὸν ρητοροδιδάσκαλο Μινουκιανὸ τοῦ οὐοῖου τὸ ἔργο ἔχει σχολιάσει, ρίχνει τὸ βάρος στὴν «ποιότητα» τῆς πράξης.²⁵ «Τρία εἶναι τὰ πιο γενικά θέματα» γράφει ὁ Πορφύριος. «Ἄν συνέβη [τὸ ἐγκλημα], τι [ἐγκλημα] συνέβη καὶ ποια ἰδιαίτερη ποιότητα εἶχε αὐτὸ που συνέβη», δηλαδή σε τι εἶδους συνθήκες συνέβη τὸ ἐγκλημα κτλ. «Καὶ τὸ μὲν πρῶτο, δηλαδή τὸ ἀν συνέβη, τὸ πραγματεῦεται ὁ «στοχασμὸς», τὸ δε δεύτερο, δηλαδή τὸ τι συνέβη, τὸ πραγματεῦεται ὁ «ὄρος», ἐνῶ τὸ τρίτο, δηλαδή τὸ σε ποιες συνθήκες συνέβη τὸ ἐγκλημα, ποια εἶναι ἡ ἰδιαίτερη ποιότητά του, τὸ ἀντιμετωπίζουν οἱ ὑπόλοιπες στάσεις». Ὁ «στοχασμὸς» καὶ ὁ «ὄρος» ἀποτελοῦν τεχνικοὺς ὅρους γιὰ δύο στάσεις. Ἡ πρώτη ἀποσκοπεῖ στὴν ἀμφισβήτηση τοῦ ἴδιου τοῦ γεγονότος γιὰ τὸ οὐοῖο κατηγορεῖται ὁ κατηγορούμενος καὶ ἡ δεύτερη στὸν ἐπανακαθορισμὸ, μέσα στο πλαίσιο μιᾶς δεδομένης νομικῆς οριοθέτησης τῶν ἐγκλημάτων, τοῦ τύπου ἐγκλήματος που ὄντως διέπραξε ἐκεῖνος. Ἐνῶ λοιπὸν με τὸν «στοχασμὸν» ὁ ρήτορας θὰ ἀρνηθεῖ ὁποιαδήποτε ἀνάμειξη

---

fak/ifa/zpe/downloads/1996/113pdf/113066pdf

καὶ γιὰ πιο σύντομα

<http://www.ancientlibrary.com/smith.bio/2200.htm>)· β)

«Περὶ τῶν στάσεων τέχνη», ἀπὸ ὅπου σώζεται τὸ ἀπόσπασμα «τοῦ γὰρ λόγου ψυχὴν δοκοῦντος ἔχειν καὶ σῶμα, ἢ μὲν τῶν νοημάτων εὔρεσις δικαίως ἂν ψυχὴ τοῦ λόγου νομίζοιτο, ἢ δὲ ἐρμηνεία σῶμα» (416 F. Smith=Συριαν. Ὑπόμν. Εἰς Ἐρμολ. Περὶ στάσεων II, 14 Rabe)· βλ. καὶ ὑποσ. 24· γ) «Συναγωγὴ τῶν ρητορικῶν ζητημάτων» ἀπὸ ὅπου προέρχεται τὸ ἀπόσπασμα με τὸ οὐοῖο ἀσχολούμαστε διεξοδικά στο κείμενο (βλ. καὶ ὑποσ. 22).

Στο ἄρθρο τοῦ «Prophyry's Rhetoric», ὑπὸ δημοσίευση στο περιοδικό *C.Q.*, ὁ Malcolm Heath ἐξετάζει τὴ συμβολὴ τοῦ Πορφύριου στὴ ρητορικὴ καὶ σχολιάζει τὰ ἀποσπάσματα που σώζονται ἀπὸ τὰ ρητορικά ἔργα του σε σχέση με τὶς ἐπιδράσεις που δέχτηκε, τὶς καινοτομίες που εἰσήγαγε καὶ τὶς πιθανές ἐπιδράσεις που ἄσκησε στους μεταγενέστερους σοφιστές. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ θέμα μας παρουσιάζει ἡ ἄποψη τοῦ μελετητῆ ὅτι ὁ Πορφύριος ὡς φιλόσοφος ἀσχολήθηκε με θέματα που σχετίζονται ὡς «υποδομὴ» με τὴ θεωρία τῶν στάσεων (Google, «Prophyry's Rhetoric», σ. 13).

²⁴ F 5 (417 F. Smith), anon. Par. 3032 fol. 137r.

²⁵ Γιὰ τὸ θέμα τῶν «στάσεων» βλ. Σπύρος Ράγκος, «Ἡ ταξινόμηση τῶν στάσεων στὴν ἀρχαία ρητορικὴ καὶ ἡ σχέση τῆς με τὴν Πλατωνικὴ-Ἀριστοτελικὴ διαλεκτικὴ», *Ἀρχαιογνωσία*, τ. 12 (2003-2004) 57. Ευχαριστῶ πολὺ τὸν συνάδελφο κ. Σπύρο Ράγκο γιὰ τὴ βιβλιογραφικὴ του συνδρομὴ καὶ τὶς διαφωτιστικὲς πληροφορίες του σχετικά με τὸν Πορφύριο καὶ τὴ θεωρία τῶν «στάσεων». Ευχαριστῶ ἐπίσης πολὺ τὸν Χρῆστο Παπάζογλου γιὰ τὶς καβαφικὲς περιπλανήσεις μας.

του κατηγορούμενου στις υποθέσεις για τις οποίες κατηγορείται, με τον «ὄρον» θα αποδεχτεί μεν την ανάμειξη του πελάτη του, αλλά θα προσπαθήσει να αποδείξει ότι εκείνος πρέπει να κατηγορηθεί για ένα άλλο έγκλημα και όχι για αυτό για το οποίο κατηγορείται. Με τη φράση «ἐν ταῖς ἄλλαις» ο Πορφύριος εννοεί τις άλλες περιπτώσεις «στάσεων», όπου ο συνήγορος αποδέχεται την κατηγορία, όπως έχει διατυπωθεί από το επίσημο κατηγορητήριο και προσπαθεί να αθώσει τον κατηγορούμενο βρίσκοντας κάθε είδους ελαφρυντικά.

Όσον αφορά τη συγκεκριμένη περίπτωση του εγκλήματος του Δημαράτου, ο «στοχασμὸς» και ο «ὄρος» δεν αποτελούν στάσεις που μπορούν να εφαρμοστούν στην περίπτωσή του: ο Δημάρατος έχει ὄντως βρεθεί στην αυλή του Πέρση βασιλιά και δεν μπορεί να υπάρξει αμφιβολία ότι η πράξη του αυτή συνιστά προδοσία, αφού η αυτομόλνηση στο χώρο του εχθρού αποτελεί εθνική προδοσία. Η ετυμηγορία της Ιστορίας, αν και αναγνωρίζοντας ότι ήταν πληγωμένος από τη συμπεριφορά των αντιπάλων του, έχει τελεσίδικα καταδικάσει τον Δημάρατο ως αυτόμολο. Επομένως, μόνο την τρίτη περίπτωση («ὅποιόν τι ἐστίν») μπορεί να ακολουθήσει ένας πραγματικός ή φανταστικός υπερασπιστής του και η περίπτωση αυτή διανοίγει το πεδίο όλων των άλλων στάσεων σύμφωνα με τις οποίες ο συνήγορος προσπαθεί να βρει ελαφρυντικά. Ο νέος σοφιστής που μαθητεύει στον Πορφύριο πρέπει να βρει ποια «στάσιν» να ακολουθήσει. Το ρητορικό ζήτημα που του έχει ανατεθεί, ο Χαρακτήρ του Δημαράτου, είναι ιδιαίτερα απαιτητικό γιατί δεν είναι δυνατόν να αμφισβητήσει ούτε τα γεγονότα ούτε την ετυμηγορία της Ιστορίας που έχει προσάψει στον Δημάρατο το έγκλημα της προδοσίας. Ο νέος σοφιστής οφείλει να σκεφτεί πολύ πριν αποφασίσει πώς ακριβώς θα χειριστεί το θέμα του, αν θέλει ο λόγος του να είναι, σε ένα δεύτερο στάδιο, επιτυχής και πειστικός.

Ενδεχομένως, το άλλο σωζόμενο απόσπασμα, που παρατίθεται στην υποσημείωση 21, ενδυναμώνει την άποψη ότι ο μαθητής του Πορφυρίου λειτουργεί κυρίως ως συνήγορος του Δημαράτου. Στο απόσπασμα αυτό είναι φανερό ότι ο Πορφύριος θεωρεί ότι η επιλογή της βασικής υπερασπιστικής γραμμής σε έναν δικανικό λόγο, της βασικής πρότασης (προτροπής ή αποφυγής) σε έναν συμβουλευτικό λόγο και της κυρίαρχης θέσης σε έναν επιδεικτικό λόγο εξαρτάται από τις συνθήκες. Όταν γράφει «τοῦ γὰρ λόγου ψυχὴν δοκοῦντος ἔχειν καὶ σῶμα, ἢ μὲν τῶν νοημάτων εὔρεσις δικαίως ἂν ψυχὴ τοῦ λόγου νομίζοιτο, ἢ δὲ ἔρμηνεῖα σῶμα»,²⁶ ο λόγος παρουσιάζεται, με τη γνωστή μεταφορά, σαν

---

²⁶ 416 F Smith=Συριαν. Υπόμν. Εἰς Ερμολ. *Περὶ Στάσεων* II, 14 Rabe.

ένας ζωντανός οργανισμός που διαθέτει ψυχή και σώμα. Και το μεν σώμα του λόγου είναι η λεκτική εκφορά των νοημάτων, ενώ η ψυχή του είναι τα ίδια τα νοήματα και η συγκεκριμένη επιλογή τους από τον λέγοντα («τῶν νοημάτων εὔρεσις»). Το παράθεμα παραδίδεται αυτολεξεί από τον Συριανό στο πλαίσιο μιας συζήτησης για την διαφορά ανάμεσα στην ταξινόμηση («διαίρεσιν») των στάσεων, που είναι πάντα δεδομένη και ίδια, από την μια μεριά, και την «εὔρεσιν», από την άλλη, δηλαδή την επιλογή της βασικής άποψης που πρόκειται να υποστηριχτεί σε κάθε δεδομένη περίπτωση, η οποία δεν επιδέχεται κανόνες αφού διαφοροποιούνται οι συνθήκες. Ο Συριανός θέλει να τονίσει πόσο σημαντική είναι η «εὔρεσις των νοημάτων», που δεν επιδέχεται θεωρητικοποίηση, και χρησιμοποιεί τον Πορφύριο ως αυθεντία για την άποψη ότι η ψυχή του λόγου (το πιο σημαντικό του κομμάτι) είναι η «εὔρεσις».

Ο Καβάφης πιθανότατα γνώριζε την ύπαρξη των έργων «Εἰς τὴν Μινουκιανοῦ τέχνην» και «Περὶ τῶν στάσεων τέχνη»,²⁷ εφόσον το ενδιαφέρον του για τον Πορφύριο, άρα και η συναναστροφή με το έργο του χρονολογείται, όπως ήδη αναφέρθηκε, από το 1892 και εφόσον είναι γνωστό ότι συμβουλευόταν το λεξικό του Σουΐδα.²⁸ Είναι πολύ πιθανό ο Καβάφης να είχε υπόψη του τη σχέση του Πορφυρίου με τη ρητορική, από την εννεάτομη έκδοση του Chr. Walz, *Rhetores Graeci*, 1832-36 ή και τη νεότερη έκδοση από τον L. Spengel (Λειψία 1853-56), δηλαδή πολύ πριν να εκδώσει ο Hugo Rabe στο *Rheinisches Museum* τα αποσπάσματα από τα τρία βιβλία του Πορφυρίου (βλ. υποσ. 24).²⁹ Να είναι άραγε σύμπτωση ότι η χρονιά συγγραφής του ποιήματος «Πορφύριος» (1892) συμπίπτει με την έκδοση από τον Rabe του πρώτου τόμου του Υπομνήματος του Συριανού εις το *Περὶ Ἰδεῶν* του Ερμογένους;³⁰ Τα παραπάνω στοιχεία, είτε αποτελούν αποδείξεις είτε απλώς ενδείξεις, νομίζω ότι όχι μόνο νομιμοποιούν το ερώτημα που τέθηκε εξαρχής αλλά και στοιχειοθετούν μια πρώτη απάντηση: η επιλογή από τον ποιητή του συγκεκριμένου, ιστορικά και ιδεολογικά προσδιορισμένου, αφηγηματικού προσωπείου

²⁷ Βλ. παραπάνω, υποσ. 21.

²⁸ Σχετικά με το πρώτο απόσπασμα που παρουσιάστηκε αναλυτικά παραπάνω, ο Heath παρατηρεί ότι «αυτό το απόσπασμα προέρχεται από τη *Συναγωγή τῶν Ρητορικῶν Ζητημάτων*, αλλά είναι προφανές ότι παρόμοια προσέγγιση υιοθετήθηκε, όσον αφορά τη δομή της θεωρίας των στάσεων, κατά τον σχολιασμό του Μινουκιανού». (Heath, ό.π., 16).

²⁹ H. Rabe, "Aus Rhetoren Handschriften: 3. Die quellen des Doxapatres in den Homilien zu Aphthonius", *R. M.* 62 (1907), 559-586, στο 561 n. 2.

³⁰ H. Rabe, *Syriani In Hermogenem commentaria*, Teubner Leipzig 1982. Ο δεύτερος τόμος εκδίδεται το 1893 και περιλαμβάνει τη μνεία του αποσπάσματος από το «Περὶ στάσεων τέχνη», που σχολιάζεται παραπάνω.

εγγράφεται εξ αρχής σε ένα πλαίσιο ανα-θεώρησης (με την κυριολεκτική σημασία του όρου) της ταυτότητας του Δημαράτου, ανεξάρτητα από την ετυμηγορία της Ιστορίας ή ίσως εξαιτίας της. Δεν θα με εξέπληττε αν από το λοιπό έργο του Πορφυρίου στοιχειοθετείται κάποιο ιδεολογικό ή άλλο πλαίσιο το οποίο είναι δυνατόν να σχετίζεται με την περίπτωση του Δημαράτου. Αλλά αυτό το θέμα απαιτεί συστηματική μελέτη του έργου του Πορφυρίου, κάτι που εκ των πραγμάτων είναι έξω από το πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε αναλυτικά τη ρητορική του αφηγηματικού προσωπίου και τη στιχουργία του ποιήματος, στοιχεία καθοριστικά για την ταυτότητά του. Ήδη στην πρώτη στροφική ενότητα, όπως ήδη αναφέρθηκε, έχουν τεθεί οι προϋποθέσεις πρόσληψης της διατριβής: α) η αναζήτηση της πραγματικής φύσης του Χαρακτήρα του Δημαράτου θα προχωρήσει πέρα από την ετυμηγορία της Ιστορίας και β) το κείμενο που ακολουθεί αυτολεξεί, εντός εισαγωγικών, αποτελεί, δήθεν, ένα «πρόχειρο» κείμενο που αναζητεί και άρα καταγράφει την ουσία και ναί μεν δεν ενδιαφέρεται να γοητεύσει, αφού δεν έχει ακόμη «αναπτυχθεί ρητορικά», ωστόσο ήδη το προσχέδιό του, δηλαδή «ή εὔρεσις τῆς στάσεως» που θα ακολουθηθεί, αποσκοπεί στο να πείσει τον ακροατή ότι ο κατηγορούμενος είναι όντως αθώος. Η δεύτερη στροφική ενότητα (στ. 5-8) μας μεταφέρει στην παραμονή της μάχης στις Θερμοπύλες και της ναυμαχίας στη Σαλαμίνα και περιγράφει με τρόπο σχεδόν αποστασιοποιημένο την κατάσταση του Δημαράτου, ο οποίος, περνώντας από την αυλή του Δαρείου στην αυλή του Ξέρξη, πλησιάζει το στόχο του, δηλαδή τη δικαίωσή του. Ο τρόπος της δικαίωσής του δεν προσδιορίζεται ακόμη επακριβώς. Η φράση «επιτέλους», που δείχνει αδημονία και άρα, αν όχι τη συναισθηματική συμμετοχή του νέου σοφιστή, οπωσδήποτε τη συμπάθειά του, υπονομεύει την αρχική αποστασιοποίηση αφού λειτουργεί ως ένδειξη ότι ο σοφιστής θα αποτολμήσει μια εκ των ένδον ψυχολογική αποτίμηση του Δημαράτου, ένα είδος «πνευματικής βιογραφίας» (intellectual biography),³¹ και όχι μια ψυχρή καταγραφή των πράξεών του ή και αποστασιοποιημένη βιογραφία του.

Στην επόμενη στροφική ενότητα (στ. 9-16) ο αφηγητής ακολουθώντας προφανώς τον Ηρόδοτο κάνει αναδρομή στην πορεία του Δημαράτου και εξηγεί τους λόγους που έφεραν τον Σπαρτιάτη βασιλιά στην αυλή του Ξέρξη. Ο τρόπος με τον οποίο περιγράφονται τα γεγονότα αφήνει να διαφανεί η συμπάθεια του νέου σοφιστή προς τον Δημάρατο, καθώς η παρουσίαση της συμπεριφοράς των αντιπάλων του γίνεται με πολύ

---

³¹ Tim Kaposy, «On Intellectual Biography», *Politics and Culture* [ηλεκτρονικό περιοδικό], 2, 6 October 2010.

αρνητικό τρόπο. Ήδη ο στίχος 9 («Μεγάλη αδικία τον έγινε.») ακαριαία λόγω της συντομίας του και αδιαμφισβήτητα λόγω της κατηγορηματικότητάς του (ιδίως χάρη στην εναρκτήρια λέξη «μεγάλη»), και της ισχυρής στίξης, καταθέτει το μέγεθος της αδικίας που υπέστη ο Δημάρτος. Οι δύο επόμενοι στίχοι επεξηγούν την αδικία (στ. 10-11: «*Η τ α ν του Αρίστωνος ο υιός. Αναίσχυντα / εδωροδόκησαν οι εχθροί του το μαντεϊόν.*»). Εδώ η στιχουργία και η τυπογραφική διάταξη επιστρατεύονται για να επιτονισθεί η αισχρότητα των αντιπάλων και συγχρόνως η ακεραιότητα του Δημαράτου. Η πρόταση «*Η τ α ν του Αρίστωνος ο υιός*» στον στίχο 10 θέτει υπεράνω υποψίας την γνησιότητα της καταγωγής του Δημαράτου, όχι μόνον λόγω αραιογράφησης του ρήματος, αλλά και λόγω της ισχυρής στίξης μέσα στον στίχο. Ο εύγλωττος και διόλου απαραίτητος μετρικά διασκελισμός που ακολουθεί (*Αναίσχυντα / εδωροδόκησαν*), με την έμφαση που δίνει στις δύο παραπάνω λέξεις που χωρίζει και ιδίως στο επίρρημα «*αναίσχυντα*», αθώνει δραστικά τον Δημάρτο, αφού τον παρουσιάζει ως θύμα πλεκτάνης και μάλιστα μέσω μιας όχι μόνον αισχρής αλλά και βέβηλης πράξης, της δωροδοκίας του μαντείου, προκειμένου να εξασφαλιστεί η συμμετοχή με το κύρος του στην κατασκευή της ιστορίας. Στους λοιπούς στίχους της στροφικής ενότητας αξίζει να παρατηρήσει κανείς ότι ρητά ή υπόρρητα προκύπτουν τουλάχιστον τρεις θετικές ιδιότητες του Δημαράτου: αγωνιστικότητα (στ. 13: «*όταν πια υπέκυψε*»: η λέξη «*πια*» δείχνει ότι αντιστάθηκε πριν υποκύψει), αποφασιστικότητα, πατριωτισμό και σωφροσύνη, που τον οδηγούν στην παραίτηση και την καρτερικότητα (στ. 13-14: «*και το απεφάσισε / να ζήσει μ' εγκαρτέρησιν ως ιδιώτης*,»³²). Αντίθετα, οι εχθροί του εμφανίζονται αδίστακτοι με στόχο όχι απλώς να του πάρουν τη βασιλεία αλλά να τον συντρίψουν (στ. 12, 15, 16: «*και δεν τους έφθασε που τον εστέρησαν την βασιλεία,*»/ [...] / «*έπρεπ' εμπρός και στον λαό να τον προσβάλουν, / έπρεπε δημοσία να τον ταπεινώσουν στην γιορτή*»). Η επανάληψη του ρήματος «*έπρεπε*» στους στίχους 15 και 16 τονίζει τη σκληρότητα και την αισχρότητα των εχθρών του οι οποίοι παρουσιάζονται να λειτουργούν με βάση προκαθορισμένο σχέδιο εξόντωσης, το οποίο «*έπρεπε*» να εφαρμόσουν ανεξάρτητα από τη συμπεριφορά του θύματος.

Η επόμενη στροφική ενότητα (στ. 17-22) μεταφέρει τον αναγνώστη ξανά στο περσικό παρόν του Δημαράτου. Η πρώτη φράση που εκτείνεται σε έναν στίχο (στ. 17: «*Όθεν τον Ξέρξη με πολύν ζήλον υπηρετεί*») αναπαράγει ένα αντικειμενικό ιστορικό γεγονός: την αυτομόληση του Δημαράτου στην περσική αυλή· η έμφαση δίνεται κυρίως

---

³² Την ιδιότητα αυτή, όπως γνωρίζουμε από άλλα ποιήματα, ο Καβάφης αναδεικνύει ιδιαίτερα (π.χ. βλ. «Ο βασιλεύς Δημήτριος»).

στα επηρεασμένα από τα μελλοντικά σχέδια εκδίκησης συναισθημάτων του. Ο συμπερασματικός τρόπος με τον οποίο εισάγεται η πρόταση («όθεν») παρουσιάζει την ενέργεια της αυτομόλησης του έκπτωτου και συντριμμένου Σπαρτιάτη ως φυσικό επακόλουθο των όσων είχαν προηγηθεί. Ο δίκαιος θυμός κλιμακώνεται καθώς το σχέδιο της παλινόρθωσής του γίνεται πιο συγκεκριμένο. Οι έντονοι διασκελισμοί στους στίχους 20-21 («πώς θα τον διώξει» / αμέσως») και 21-22 («εξευτελίσει / εκείνον») αποτυπώνουν την ένταση της σκέψης του Δημάρτου, η οποία περιστρέφεται στην τιμωρία του ενόχου. Η συνακόλουθη αλλαγή του ρυθμού στα ημιστίχια που διαμορφώνει εκατέρωθεν ο διασκελισμός εστιάζει εμφατικά στον στόχο του («τον ραδιούργο Λεωτυχίδη») και αποτυπώνει την εσωτερική ταραχή. Ακόμη, ο τρόπος με τον οποίο ο ανώνυμος νέος σοφιστής περιγράφει την επιθυμία του Δημάρτου να ξαναγυρίσει στην Σπάρτη, να αναλάβει τον θρόνο και να τιμωρήσει τον ένοχο φανερώνει τη συμμετοχή του στη συναισθηματική ένταση του πρωταγωνιστή. Ωστόσο, η αποκατάσταση του ομαλού ιαμβικού ρυθμού και η αποστασιοποιημένη περιγραφή του παρόντος του Δημάρτου, στην επόμενη στροφική ενότητα, την συντομότερη του ποιήματος (στ. 23-25), απομακρύνει οποιαδήποτε υπόνοια μεροληψίας.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στην έκτη και τελευταία στροφική ενότητα η ένταση πυκνώνει και η καθαφική ειρωνεία βρίσκεται σε μια από τις καλύτερες στιγμές της. Ήδη η εσωτερική αντίφαση που δημιουργείται από τους στίχους 26 και 27 (στ. 26-27: «Πολλές φροντίδες, πολλή σκέψις και για τούτο / είν' έτσι ανιαρές του Δημάρτου οι μέρες») προειδοποιεί τον αναγνώστη για το εσωτερικό δράμα του έκπτωτου βασιλιά. Ένας άνθρωπος με «πολλές φροντίδες» και «πολλήν σκέψιν» για κάτι που σταθερά επιδιώκει δεν είναι δυνατόν να περνά «ανιαρές μέρες», επομένως, οι φροντίδες του και η σκέψη του αφορούν κάτι που δεν επιθυμεί πραγματικά. Η ήδη υπονομευμένη φύση των «πολλών φροντίδων» και της «πολλής σκέψεως» καθίσταται ύποπτη από την επανάληψη στον στίχο 28 αυτούσιου του στίχου 26 και την διαπίστωση στον στίχο 29 πως στην ανία έρχεται να προστεθεί και η δυσθυμία (στ. 28-29: «πολλές φροντίδες, πολλή σκέψις και για τούτο / καμιά στιγμή χαράς δεν έχει ο Δημάρτος»). Επιπλέον, ο στρωτός ιαμβικός ρυθμός σ' αυτούς τους δύο στίχους δημιουργεί ειρωνική αντίθεση ανάμεσα στην «ηρεμία» του αφηγητή και την ιδιαίτερα ταραγμένη συναισθηματική κατάσταση του πρωταγωνιστή. Πρόκειται για ένα κομβικό σημείο του ποιήματος όπου ο ρυθμός, σύντονος και εναρμονισμένος προς το υπόρρητο νόημα, αποτυπώνει την ικανοποίηση του νεαρού αφηγητή που έχοντας πετύχει να αποδώσει τον διχασμό του Δημάρτου, έχει φέρει σε

πέρας την άσκηση που του ανατέθηκε. Γιατί αυτό προέχει τη συνείδηση του μαθητή του Πορφυρίου και όχι η προ πολλών αιώνων ταραχή του Δημαράτου. Εξάλλου, η ηρεμία του αφηγητή βρίσκεται σε ειρωνική αντίθεση με την ταραχή του ήρωά του και ο ρυθμός ακολουθεί, καθώς είναι αρμονικά συνταιριασμένος με την κατάσταση του αφηγητή και αντιθετικά ανακόλουθος με την κατάσταση του Δημαράτου.

Οι στίχοι 30, 33 και 34 (στ. 30, 33-34: «γιατί χαρά δεν είν' αυτό που αισθάνεται / [...] / όταν τα πράγματα τον δείχνουν φανερά / που οι Έλληνες θα βγούνε νικηταί.») έρχονται να απαντήσουν και να αιτιολογήσουν την δήθεν έλλειψη χαράς: τα πράγματα δείχνουν φανερά πως οι Έλληνες θα νικήσουν. Αυτή όμως η εξήγηση αφορά τα συναισθήματά του με κριτήριο όχι τον Χαρακτήρα του, αλλά την προσδοκώμενη με βάση το ρόλο του στάση του: ο Δημάρατος, ως αυτόμολος, οφείλει να μη νιώθει χαρά. Οι στίχοι 31 και 32 που παρεμβάλλονται σε παρένθεση αποκαλύπτουν, δήθεν κρύβοντας, τα πραγματικά αισθήματά του, κορυφώνοντας τη δραματική ένταση του ποιήματος (στ. 31-32: «(δεν είναι· δεν το παραδέχεται· / πώς να το πει χαρά; εκορυφώθ' η δυστυχία του)»). Η ασθματική δομή που πετυχαίνεται με τη λιτή ρηματική σύνταξη και την ισχυρή στίξη (με τις δύο άνω τελείες και το ερωτηματικό στη μέση του στίχου) ασφαλώς αποτυπώνουν την ταραχή του πρωταγωνιστή. Αλλά το πιο δραστικό τέχνασμα είναι η σοφή κλιμάκωση του νοήματος σ' αυτούς τους στίχους, έτσι όπως προκύπτει από τη συνεργασία των αρνητικών τύπων των δύο ρημάτων «δεν είναι», «δεν το παραδέχεται»: το πέρασμα από την πεισματική άρνηση με την επανάληψη ενός ρήματος αντικειμενικής εγκυρότητας («χαρά δεν είναι», «δεν είναι») στην υποκειμενική και άρα αποδυναμωμένη ισχύ του ρήματος «παραδέχεται», ανατρέπει τον ισχυρισμό του Δημάρατου, αφού παρωθεί τον αναγνώστη να διαβάσει ανάμεσα στις γραμμές «[είναι χαρά αλλά] δεν το παραδέχεται». Στον επόμενο στίχο, η εξακολουθητικά παραγμένη απορηματική διατύπωση «πώς να το πει χαρά;» και η για τρίτη φορά επανάληψη και, σε τελική ανάλυση, κατίσχυση της λέξης «χαρά» έχουν υπονομεύσει εκ των προτέρων τη δήλωση που ακολουθεί («εκορυφώθ' η δυστυχία του»), η οποία ηχεί δραματικά δείχνοντας το διχασμό του πρωταγωνιστή ανάμεσα στο ρόλο που του επεφύλαξε η καταφορά των πραγμάτων και στον πραγματικό του «Χαρακτήρα». Εξάλλου, η έγνοια του Δημαράτου δεν είναι, εν τέλει, πώς να νιώσει ή να μην νιώσει χαρά αλλά «πώς να το πει χαρά αυτό που αισθάνεται», πώς να το «παραδεχθεί» ότι νιώθει χαρά, έτσι παγιδευμένος που βρίσκεται στο δόκανο της μοίρας. Ο πλάγιος λόγος, επιπλέον, αποκαλύπτει την έντονη συναισθηματική συμμετοχή του αφηγηματικού προσωπείου στο δράμα του πρωταγωνιστή. Η αναγωγή του Δημαράτου από προδότη σε τραγικό ήρωα ολοκληρώνεται στην δραματική έξοδο του ποιήματος.

Χάρη στην έξοχη καβαφική ποιητική που χρησιμοποιεί ένα αφηγηματικό προσωπείο με ταυτότητα σύνθετη, ο Δημάρατος αθρώνεται στην επικράτεια της ποίησης, αλλά και στη συνείδηση του σύγχρονου αναγνώστη, όπως και του ανθρώπου του 3^{ου} μ.Χ. αιώνα, ενώ το ομώνυμο καβαφικό ποίημα αναδεικνύεται σε ένα έξοχα και με απόλυτη συνέπεια συγκροτημένο δείγμα της πολύτροπης καβαφικής ειρωνείας.